

לקדמות כתיבתם של שירי מכות מצרים אלישע פורת

"ועוורוני חוזים ושאר מכות מצרים / את החיוך הזה הותירו לחידה"

אכן, כמאמר המשורר במוטו, חידת מועד כתיבתם של שירי מכות מצרים טרם נפתרה עד היום. לאחרונה עיינתי שוב ב"חמסין", אנתולוגיה לשירה עברית חדשה, מתורגמת ללשון הסלובקית, שתרגם וערך ליאופולד פרידמן - Leopold Friedmann, 1918-1968, איש ספרות מבריק וקולנוען מוכשר. בין שאר השירים של משוררינו הגדולים, מביא פרידמן באסופתו את שלושת השירים הראשונים של שירי מכות מצרים, "דם" "צפרדע" ו"כנים". סיפורה של האנתולוגיה הוא מרתק לכשעצמו, ולא נאריך בו כאן, נציין רק שהיא נדפסה בפברואר 1940. ויצאה לאור בהוצאת "הדרך", הוצאת הספרים הציונית הקטנה של תנועת "השומר הצעיר" בסלובקיה. הספרון הדק נדפס בדפוס יהודי של יוליוס אהרנטל, ב-1300 עותקים, שרובם אבדו ונשמדו לצערנו, בשואה, עם בעליהם.

ליאופולד פרידמן, שלימים עלה לארץ והפך כאן לאחד מחלוצי הקולנוע הישראלי, בשמו האמנותי אריה לאהולה, היה אז איש צעיר בן 22 בלבד. וממש מפליא את המעיין בספר, לראות היום כיצד העז להתמודד ולתרגם לסלובקית, לשון שאינה מן הלשונות החשובות של אירופה, בלשון המעטה, את המשוררים העבריים הגדולים של התקופה. כמה וכמה דברים נכתבו על האיש ועל פועלו, ולקוראי "הארץ" ודאי זכורה כתבתה המקיפה והמאלפת של דליה קרפל, במוסף "הארץ" מסוף חודש יוני 1997. "חמסין" היה אוסף תרגומי לעברית הראשון אבל גם האחרון. הוא לא הוסיף עוד לתרגם מעברית לסלובקית. לאחר שהגיע לארץ, בראשית 1949, תרגם לעברית מן הסלובקית כמה מחזות וסיפורים משל עצמו. הוא לא שלט בעברית עד כדי תרגום עצמאי, ונעזר בעבודתו בידידים יודעי לשון. כמה מסיפוריו נתפרסמו אז בכתבי עת, ומחזה משלו הועלה, בתרגומו, בתיאטרון "הקאמרי".

מעיון בחוברת הביבליוגרפיה לתרגומי שירה עברית ללשונות לועזיות, שערך בשעתו יוחאי גואל, היום איש "מכון בן-צב"י, מצאתי שתרגומו של פרידמן לשלושת שירי דצ"ך הוא מן התרגומים המוקדמים ביותר שנעשו לשירי נתן אלתרמן. יותר מזה, אפשר שזהו אפילו התרגום הראשון ללשון זרה של שיריו הרציניים. מפזמוני ומשירי הזמר שלו כבר תורגמו קודם לכן. לפנינו אם כן פרסום מאד מוקדם, הן של שלושת השירים, והן של תרגומם. ואם יבוא היום, והמחקר בתולדות תרגומי השירה העברית ללשונות העמים יתחדש - מחקר שהיום אין שום איש ושום מוסד הפנויים אליו - הרי יש כאן בהחלט נושא מעניין להבהרה ועיון.

ליאופולד פרידמן מצא את שלושת השירים הללו בחוברת של העיתון "השומר הצעיר", שהגיעה אליו מן הארץ. בקיץ 1939, בראשית חודש ספטמבר, נדפסו שלושת השירים ב"דפים לספרות", המדור הספרותי של העיתון, שאברהם שלונסקי החל אז לערוך. עיתון "השומר הצעיר", שהיה בראשית דרכו ירחון ואחר כך דו-שבועון, הפך בפברואר 1939 לשבועון. עד שבחודש יולי 1943 נוסד במקומו היומון "משמר", אשר קדם ל"על המשמר" הזכור לטוב. באותו הקיץ החל שלונסקי לערוך את ה"דפים לספרות", ומשך אחריו קבוצת משוררים סופרים ומבקרים, שביניהם היו: לאה גולדברג, יוכבד בת-מרים, צבי רודניק (ארד), עזריאל שוורץ (אוכמני), משה ליפשיץ ואחרים.

אני מרשה לעצמי להניח, ששלונסקי בעצמו הוא שביקש מאלתרמן לכבד את הגיליון הראשון בהשתתפותו. ונתן אלתרמן, שלא נהג כידוע לפרסם את שירתו הלירית פרסום מוקדם בעיתונים, חרג ממנהגו, כנראה לכבודו של שלונסקי, פטרונו וידידו, ומסר לו את שלושת השירים הראשונים של שירי מכות מצרים. וכל המתעניין יוכל למוצאם בחוברת 33 של "השומר הצעיר", מהראשון לספטמבר 1939. חוברות "השומר הצעיר" נשלחו מהארץ לתפוצות הגולה, לסניפי "השומר הצעיר" שבאירופה. וכך הגיעו גם לידי שלונסקי פרידמן הצעיר, בקן "השומר הצעיר" שבבראטיסלבה.

בהרחבה אפשר אם כן לשער ששירי המחזור שירי מכות מצרים בנוסחם הראשוני, היו כבר בידי של אלתרמן בקיץ 1939, חמש שנים לפני שהוציאם, בגירסתם המאוחרת, בספר. מעדותם של משוררים שונים, עבריים ושאינם עבריים, עולה שבדרך כלל שירי מחזור נכתבים ברצף אחד של השראה, במכה אחת ותוך זמן קצוב. ובכך כמובן ייחודם, שהם שומרים על אחדות המקום והזמן, אחדות הלשון והדמויות, אחדות הניגון והקצב אחדות הסביבה הלשונית וכיו"ב. לא יאה זה רחוק אם כן, אם נשער שכל עשרת שירי המכות, בכתבתם הראשונית, היו כבר עשויים באותו הקיץ בידי של המשורר. אף על פי שהוא פרסם רק את שלושת הראשונים. חבל מאד שנתן אלתרמן לא השאיר אחריו עדות בדוקה למועד כתיבתו של המחזור. חבל גם שבארכיונו של שלונסקי לא נמצאה שום עדות ברורה שתסייע לעניין. אבל דומני שאין הדברים רחוקים כל כך מלהתקבל על הדעת.

מדוע אם כן חלפו חמש שנים עד שאלתרמן פרסם בספר? מה גרם למשורר שישהה את פרסומם השלם תקופה ממושכת כל כך? כזכור, נדפסו שירי מכות מצרים בהוצאת "מחברות לספרות", אצל המו"ל ישראל זמורה, רק בשנת 1944. לשאלה הזו, המעניינת לכשעצמה, והחשובה מאד לבדיקת הפרשנות הענפה שנתלתה בשירי מכות מצרים, אין בידי פתרון גמור. הייתי שמח אילו נמצא מישהו, בקרית ספר שלנו, שיוכל להציע תשובה מושלמת לשאלה. אפשר אולי להסתייע כאן בעקיפין בדבריו של דן מירון, שהביאם בספרו "האדם אינו אלא..." על שירי יונתן רטוש, שבהם הוא מביע חיזוי מעניין - ואין זו ציטטה מדויקת - שכל הקורפוס הלירי העיקרי של נתן אלתרמן, נשלם בעצם עד סוף שנות השלושים. כלומר, גם לדעתו, כתיבת שירי מכות מצרים כבר הושלמה עד סוף שנת 1939, ומכל מקום בוודאי שלא נכתבה מאוחר יותר בעת מלחמת העולם.

מה אם כן עיכב את פרסום הספר? ומדוע נתאחר? אני הייתי מציע לקוראים שתי אפשרויות לפתרון השאלה. הראשונה - מלחמת העולם השנייה, על אימיה ומוראותיה פרצה ממש באותם ימים, ואפשר שהמשורר "גנז" את המחזור, או השיבו לתקופה של "אינקובציה נוספת", מחמת ההלם והתדהמה של הקטסטרופה המתגשמת לעיני כל העולם. מפני שגם אם כתב אלטרמן את שירי מכות מצרים במקורם, כתגובה לקטסטרופה אחרת, שאינני יודע איזו היא, הרי הקטסטרופה של המלחמה שנחתה על ריכוזי היהודים באירופה, בוודאי גרמה לו לעצור ולבחון מחדש את מה שכתב.

והאפשרות השנייה היא מהתחום הפנימי של השירה העברית. הופעת השירים של יונתן רטוש. כדאי לשוב ולקרוא בעדותו המעניינת מאד של יעקב אורלנד, על ההלם והאלם שנגרמו לאלטרמן בעקבות הופעת שירי רטוש. בספרו "נתן היה אומר" מתגלה לעין הקורא המבחין תמונה מאד חריפה של הסבל הפיזי והנפשי שנגרם לאלטרמן מהאתגר העצום של שירי רטוש. האם היא זה נועז מדי להניח ששירי מכות מצרים נתאחרה הופעתם בדפוס גם בשל "הריטוש", כלומר בשל הצורך להיענות של אלטרמן לאתגר שהציב בפניו יונתן רטוש?

אכן, כמאמר המשורר בראשית הדברים, נותרו נסיבות מועד כתיבתם של שירי מכות מצרים כחידה. אבל חידה המבקשת ודורשת את פתרונה. גם כדי להבין הבנה נכונה יותר ומעמיקה יותר את שירי המחזור עצמם, וגם כדי להסיר ולסלק מהם את סרבולי הפרשנות המיותרים שדבקו בהם במשך השנים.